

- holov. red. Kyvliuk, OP, Kyiv : TOV "Naukovo-informatsiine ahentstvo "Nauka-tehnolohii-informatsiia", Vypusk 47 (12), c. 61-72.
12. Masiuk, OP 2024, 'Vplyv informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na tsyfrovizatsiiu suspilstva v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (The impact of information and communication technologies on the digitalization of society in the context of the Russian-Ukrainian war)', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 21 (98), c. 55–62.
 13. Nikitenko, V, Andriukaitiene, R & Puchenko, O 2019, 'Formation of sustainable digital economical concept: challenges, threats, priorities', *Humanities Studies*, Vypusk 1 (78), c. 140-153.
 14. Polishchuk, O & Polishchuk, O 2024, 'Osvita v umovakh didzhytalizatsii ta hlobaliza-tsii (Education in the context of digitalization and globalization)', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 20 (97), c. 186–192.
 15. Sorokina, O 2024, 'Vplyv ShI na transformatsiiu zhyttia suchasnoi liudyny (The impact of AI on the transformation of modern human life)', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia : Publishing house "Helvetica", 21 (98), c. 110–115.
 16. Cherep, AV, Voronkova, VH, Cherep, OH & Nikitenko, VO 2024, 'Shtuchnyi intelekt yak instrument zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky ta staloho rozvytku (Artificial intelligence as a tool for ensuring environmental safety and sustainable development)', *Ukrainian science and education in the conditions of European integration : collective monograph*, Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, c. 39-54.
 17. Utiuzh, I & Konovalenko, O 2024, 'Sutnist, atrybuty ta modusy sotsialnoi synhuliar-nosti (The essence, attributes and modes of social singularity)', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, ed. V. Voronkova, Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 21 (98), c. 131–140.

Прорецензовано / Reviewed

11.12.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

24.12.2024

DOI 10.33930/ed.2019.5007.52(1-2)-8

УДК 316.7:17.021.4-043.86

СОЦІУМ ЯК ФАКТОР ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ: ХИТКИЙ БАЛАНС ПЕРСПЕКТИВ ТА ЗАГРОЗ

А. О. Сливінський

Анотація.

Актуальність теми дослідження. Однією з характерних і визначальних ознак нашої сучасності є прискорення процесів соціальної динаміки в усіх сферах життєдіяльності. За таких умов і обставин відчутно актуалізується аспект конкурентних переваг одних соціумів над іншими. Аспект конкурентних переваг має чимало складових, однак в усіх ієрархіях смислів і значень ключові позиції відводяться фактору особистісного розвитку, який визначає рівень як індивідуальної, так і суспільної капіталізації.

Постановка проблеми. У соціальній філософії та філософії історії аксіоматичний статус має теза про те, що перспективи розвитку суспільства визначаються сукупністю особистісного розвитку його членів. За логікою речей суспільство повинно бути зацікавленим у максимальному особистісному розвитку своїх членів. Але наскільки часто ви натрапляли на такий стан речей? Чому він є радше винятком із правил, аніж самим правилом? Можливо, щось не так із логікою? А може те, що ми тривалий час вважали аксіомою, насправді є теоремою чи гіпотезою?

Зрештою, має право на існування ще одне припущення: фундаментальна проблема пов'язана з тим, що суспільство володіє умовною суб'єктністю – в тому сенсі, що, навіть усвідомлюючи свої інтереси, воно не в змозі їх забезпечити на практиці, оскільки змушене вдаватися до послуг посередників в особі політико-управлінської вертикалі, яка завжди маніфестує дотримання інтересів суспільства, але з різних причин не завжди реалізовує оприлюднені маніфести на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі дослідженнями нами було акцентовано увагу на роботах: Бондаренко Н., Гоцалюк А., Гурківської А., Левчук І., Самчука З., Рафальського О. та інших українських вчених.

Міжнародний аспект даної проблематики розглянуто через призму робіт: Cosentino G., Fluck M., Ford D., Fromm E., Fuller S. & Kivisto P. і т.д.

Постановка завдання. Цільовим орієнтиром даного дослідження є аналіз причинно-наслідкових зв'язків, які визначають наявність труднощів і перешкод, що виникають на шляху особистісного розвитку з часів античності й мають виразне ілюстративне продовження в епоху інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. В статті висвітлюються філософські питання соціуму як фактору особистого розвитку починаючи з античності і до нині. Аналізується поняття соціалізації, виділяються

змістовні імперативи соціальності, зміст та завдання соціальної адаптації, принципи культурації та інші питання

Висновки. Основні перешкоди особистісного розвитку з античності до сьогодення зумовлені двома факторами. Перший – механізм соціалізації, який, будучи непомітним, призводить до стандартизації та нівелювання індивідуального потенціалу. Другий – апріорна репрезентативність: навіть якщо суспільство усвідомлює важливість розвитку особистості, його інтереси часто спотворюються політичною владою, яка переважно керується власною вигодою.

Попри нездоланність цих факторів, їхній вплив можна зменшити завдяки критичному мисленню, системному аналізу, свободі слова та деліберативній демократії. Однак ці інструменти потребують постійного розвитку, захисту та готовності до боротьби за власні права, що є ключовим викликом історичної динаміки.

Ключові слова: особистісний розвиток, соціокультурний дослідницький підхід, причинно-наслідкові зв'язки, ефективність суспільства, інформаційна епоха, концептуальні виклики сучасності, деліберативна демократія.

SOCIETY AS A FACTOR OF PERSONAL DEVELOPMENT: A PRESSURE BALANCE OF PROSPECTS AND THREATS

Andriy Slivinskyi

Abstract.

Urgency of the research. One of the characteristic and defining features of our modernity is the acceleration of social dynamics in all spheres of life. Under such conditions and circumstances, the aspect of competitive advantages of some societies over others is noticeably actualized. The aspect of competitive advantages has many components, but in all hierarchies of meanings and values, key positions are assigned to the factor of personal development, which determines the level of both individual and social capitalization.

Target setting. In social philosophy and philosophy of history, the thesis that the prospects for the development of society are determined by the totality of the personal development of its members has an axiomatic status. According to the logic of things, society should be interested in the maximum personal development of its members. But how often have you come across such a state of affairs? Why is it an exception to the rule rather than the rule itself? Maybe something is wrong with logic? Or maybe what we have long considered an axiom is actually a theorem or hypothesis?

Finally, another assumption has the right to exist: the fundamental problem is related to the fact that society has a conditional subjectivity - in the sense that even realizing its interests, it is unable to ensure them in practice, since it is forced to resort to the services of intermediaries in the person of the political and administrative vertical, which always manifests compliance with the interests of society, but for various reasons does not always implement the published manifestos in practice.

Actual scientific researches and issues analysis. In the process of research, we focused on the works of: Bondarenko N., Gotsalyuk A., Gurkivska A., Levchuk I., Samchuk Z., Rafalsky O. and other Ukrainian scientists.

The international aspect of this issue was considered through the prism of the works of: Cosentino G., Fluck M., Ford D., Fromm E., Fuller S. & Kivisto P., etc.

The research objective. The target orientation of this study is the analysis of cause-and-effect relationships that determine the presence of difficulties and obstacles that have arisen on the path of personal development since antiquity and have a clear illustrative continuation in the era of the information society.

The statement of basic materials. The article highlights the philosophical issues of society as a factor of personal development from antiquity to the present. The concept of socialization is analyzed, the substantive imperatives of sociality, the content and tasks of social adaptation, the principles of acculturation and other issues are highlighted.

Conclusions. The main obstacles to personal development from antiquity to the present day are due to two factors. The first is the mechanism of socialization, which, being imperceptible, leads to the standardization and leveling of individual potential. The second is a priori representativeness: even if society is aware of the importance of personal development, its interests are often distorted by political power, which is mainly guided by its own benefit.

Despite the insurmountability of these factors, their impact can be reduced through critical thinking, systemic analysis, freedom of speech and deliberative democracy. However, these tools require constant development, protection and readiness to fight for one's own rights, which is a key challenge of historical dynamics.

Keywords: personal development, sociocultural research approach, cause-and-effect relationships, societal efficiency, information age, conceptual challenges of modernity, deliberative democracy.

Актуальність. Однією з характерних і визначальних ознак нашої сучасності є прискорення процесів соціальної динаміки в усіх сферах життєдіяльності. За таких умов і обставин відчутно актуалізується аспект конкурентних переваг одних соціумів над іншими. Аспект конкурентних переваг має чимало складових, однак в усіх ієрархіях смислів і значень ключові позиції відводяться фактору особистісного розвитку, який визначає рівень як індивідуальної, так і суспільної капіталізації.

Мета. Цільовим орієнтиром даного дослідження є аналіз причинно-наслідкових зв'язків, які визначають наявність труднощів і перешкод, що виникають на шляху особистісного розвитку з часів античності й мають виразне ілюстративне продовження в епоху інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Той факт, що термін “соціалізація” був вперше введений у науковий обіг Франкліном Генрі Гідінгсом (Franklin Henry Giddings) у книзі “Теорія соціалізації” лише в 1887 році, не може не викликати здивувань, оскільки, як влучно зауважив Макс Шелер, реальність

суспільства – це та єдина реальність, яка не підлягає сумніву в нашому сповненому сумніві повсякденному бутті. З огляду на зауважену Шелером обставину понятійна демаркація соціалізації як єдності пристосування та адаптації мала б відбутися значно раніше – можливо, ще в часи грецької античності, коли очевидних ознак набула інтерпретаційна формула “людина – це соціальна тварина”.

Між іншим, у часи тієї ж грецької античності словом “ідіот” позначали буквально “приватну особу”. Втім, така приватність не була змістовно нейтральною: вона містила виразно негативний підтекст, оскільки констатувала добровільну відстороненість індивіда від життя поліса, а якщо людина не бере участі в загальних зборах громадян полісу та в інших формах демократичного управління, то вона автоматично втрачає значення для соціуму, а її життєва позиція ототожнюється із девіацією і соціальною патологією, що часто призводило до позбавлення таких індивідів громадянського статусу й подальшої депортації за межі території полісу (Діоген із цього приводу міг би поділитися розкішними спогадами).

Зрозуміло, що за відсутності соціалізації як симбіотичного поєднання результируючого ефекту у формі пристосування індивіда до соціального середовища та засвоєння ним норм, цінностей і зразків поведінки, виявилось б неможливим або існування суспільства, або перетворення індивіда на соціальну істоту, що знову-таки призвело б до дезінтеграції соціуму й розпаду його на атомарні одиниці, які не відповідають критеріальним ознакам суспільства.

За станом на сьогодні існує розлогий діапазон різнотлумачень із приводу змістовно-функціонального наповнення соціалізації – щоправда, відмінності між ними є радше стилістичними та ієрархічними, аніж концептуальними й семантичними: наприклад, якщо Ігор Кон позиціонує соціалізацію як насамперед “засвоєння й відтворення для індивідуальних потреб соціального досвіду”, то Джордж Герберт Мід акцентує увагу на “перманентному примірянні на себе ролі Іншого”, а Альберт Бандура зводить інтригу соціалізації до процедур “уподібнення моделі”, до засвоєння тих зразків поведінки, які індивід вважає дієвими, ефективними, інструментально виграшними.

На думку Еміля Дюркгейма, *фундаментальна й визначальна в своїх наслідках специфіка суспільства пов'язана з тим, що його ніхто не створює, а всі застають вже готовим (принаймні, в конкретно-історичному форматі)*. Це пояснює позиціонування Огюстом Контом суспільства як “Найвищої Істоти”. Такий *онтологічний привілей* логічно й закономірно втілюється в *привілей епістемологічний*: позаяк суспільство – це одне з небагатьох явищ, яке не підлягає сумніву, то воно може слугувати інтерпретаційною точкою відліку практично для будь-чого. З огляду на такий причинно-наслідковий зв'язок, чому Мішель Маффесолі позначав соціум термінологічним маркером “божественне соціальне”, а Серж Московічі відрекомендував “машиною, яка творить Богів”.

До переліку змістовних імперативів соціальності можна віднести: спроможність до спільної життєдіяльності та комунікування; надіндивідуальний характер досягнення результатів; здатність до ефективної взаємодії із соціальним світом; усвідомлення взаємозумовленості індивідуального буття людей тощо. Розвиваючи цю тезу в “Соціальному конструюванні реальності”, Пітер Бергер та Томас Лукман відрекомендували соціалізацію комплексним входженням індивіда в об'єктивну дійсність суспільства загалом чи, принаймні, в його окрему частину.

Оскільки явище соціалізації є доволі багатоманітним, то цей фактор спонукає до його структуризації з метою змістовного впорядкування та причинно-наслідкової ієрархізації. Зокрема, виокремлюють первинну та вторинну соціалізацію. Первинна соціалізація є де-факто безальтернативною, оскільки від людини жодним чином не залежить той факт, що вона народжується в певній соціальній структурі, в межах якої їй доводиться мати справу зі “Значущими Іншими” – батьками, однолітками, найближчим соціальним оточенням. Натомість вторинна соціалізація відображає процес подальшого входження індивіда в нові соціальні сфери: на цьому рівні взаємодії із соціумом індивід добудовує свій об'єктний статус суб'єктивним реноме – можливістю робити вибір на користь тієї чи іншої альтернативи.

Важливе значення має інструментальна складова соціалізації – тобто фактор механізмів досягнення соціалізаційної мети. Наприклад, Габріель Тард вважав основним механізмом наслідування, а Урі Бронфенбренер вирішального значення надавав спроможності людини без надмірних психосоматичних збитків пристосовуватися до зовнішніх умов і обставин.

Якщо соціальна складова постає зовнішньою детермінованою соціалізацією, то індивідуальність є внутрішньою, інтеріоризованою соціальною сутністю індивідуальності людини. Можна простежити показовий цикл: спочатку індивід створює довкола себе (екстерналізує) світ, потім він об'єктивує його за рахунок повсякденних практик відтворення, а ще згодом уже об'єктивований соціальний світ піддає інтерналізації – тобто переводиться його в свідомість (усвідомлює) в процесі соціалізації.

Еміль Дюркгейм обґрунтовував неухильність соціалізації з огляду на те, що суспільство може ефективно функціонувати лише за умови наявності між його членами значного ступеня однорідності. Саме з цієї причини в кожному суспільстві генеалогічно закладене прагнення сформувати людину “за своїм образом і подобою”.

Теорія інтеграції індивіда в соціальну систему Талкотта Парсонса пов'язує місію соціалізації із засвоєнням фундаментальних соціальних алгоритмів для потреб успішного функціонування в певній соціальній ролі. На думку Парсонса, завдання соціалізації полягає у формуванні в неофітів як

мінімум – почуття лояльності, а як максимум – почуття відданості системі.

Не підлягає сумніву, що **соціальна адаптація** є об'єктивною і безальтернативною потребою, способом і результатом пристосування до вимог, табу і життєдіяльнісних стандартів суспільства. Втім, треба розуміти, що продуктом пристосування є пристосуванці. В цьому контексті виникає закономірне запитання: наскільки ефективним є (може бути) суспільство, що складатиметься не з творчих і критично мислячих **індивідів і суб'єктів**, а з *дивідів-об'єктів*, чийм буттєвим кредо є тотальне пристосуванство і соціальна мімікрія? З огляду на очевидність відповіді на сформульоване запитання воно є вочевидь риторичним, а його потреба і значення пов'язані з необхідністю загострення і проблематизації аспекту інтеріоризації, здійснюваної на принципах **критично-рефлексійного**, а не *механічного* засвоєння соціальних регламентацій.

Будь-яка мімікрія є імперативною ознакою *об'єкта*, а не **суб'єкта**: вона призводить до деперсоналізації, уніфікації та нівелювання людської суб'єктивності. На додаток до вже згаданого Емілем Дюркгеймом генеалогічно закладеного в кожному соціумі прагнення сформувати людину “за своїм образом і подобою”, дієвим інструментом соціалізації є так зване “стадне почуття”, яке формалізоване на рівні соціологічного “закону 5%”. Його специфіка полягає в наступному: якщо 5% представників будь-якого соціального кластера недвозначно визначають своїм пріоритетом певний напрям дій, то решта соціуму (а це 95%) таку дію інерційно, некритично й нерелекційно повторює.

Між іншим, означена закономірність притаманна не лише людському суспільству, а й практично будь-якому типу соціальних зв'язків у живій природі. Для прикладу: якщо 5% світлячків раптово синхронізують свій спалах, то автоматично буде запущено принцип доміно, внаслідок чого спалахнуть усі світлячки; якщо змусити тікати 5% табуна коней, то решта коней також зірвуться з місця. Попри те, що існують величезні теоретико-концептуальні труднощі з обґрунтуванням “закону 5%”, він не підлягає сумніву з огляду на величезну кількість експериментальних підтверджень того, що 5% осіб, які синхронізують свої дії чи наміри, на рівні підсвідомого навіювання змушують решту 95% підпорядковувати себе “універсальному мегатренду”, який насправді не є ні універсальним, ні мегатрендом.

У книзі “Цивілізація Ренесансу в Італії” Якоб Буркхардт слушно наголошував на потребі “цілеспрямованої корекції соціалізаційної інерції”. Він привертая увагу до того, що *людині притаманна фундаментальна фобія особистого й особистісного суверенітету, яка виразно простежується на прикладі того, що абсолютна більшість індивідів усвідомлюють себе лише в контексті якихось загальних категорій* – як громадян країни, членів сім'ї чи партії, репрезентантів ідеології чи корпорації тощо. Закономірним наслідком цього є той беззаперечний факт, що наш сучасник чим далі, тим більше втрачає почуття екзистенційного суверенітету, стає залежним від схвалення якихось зовнішніх чинників і прагне того конформізму, який “людина з підпілля” Достоєвського позначила таким життєвим кредо: “Миру бы провалиться – а мне чтоб чай всегда пить!”.

Подібна “життєва філософія” призводить до того, що наші сучасники все більше невдоволені, їм швидко все набридає, вони витрачають значну частину своєї життєвої енергії на те, щоб приховати занепокоєність чи гіперкомпенсувати її за рахунок якихось чергових “панацей”, які насправді приречені на фіаско в недалекому майбутньому. “Як тут не згадати гомункулуса Парацельса як алегоричне уособлення недолюдини – істоти, наділеної лише *формальними ознаками людини*, а насправді (в змістовному й фактичному сенсі) **людини неповноцінної** за одним із субстанційних (світоглядним, ментальним, моральним, фізичним) чи за всіма одразу критеріями” [1, с. 168].

Соціалізаційний ідеал “узгодженої колективної точки зору” призводить до ще однієї далекосяжної за своїми наслідками проблеми, яку зауважив Альберт Швейцер: критерії аргументаційної переконливості й навіть здорового глузду часто поступаються місцем аргументам користі й зручності. В такій системі смислових і значенневих координат девальвується значення етики й спотворюється уявлення про неї: відбувається монополізація розуміння етики як суспільного, можливо корпоративного, але аж ніяк не індивідуального феномена.

Індивіду фактично відмовляють у привілеї особистого етичного барометра, бо такий інструмент нібито має бути соціальним, у крайньому разі – груповим, але не індивідуальним. У цієї медалі є ще один неприємний бік: за аргументами суспільних, національних, корпоративних і групових інтересів на практиці здебільшого приховані наміри досягти індивідуальні чи інші інтереси, які не мають нічого спільного з афішованими пріоритетами.

Слід зазначити, що основний обсяг інтерпретаційних контроверз і різнотлумачень у наш час стосується значущості соціалізаційного тренду в життєдіяльності людини. Також ознак значного теоретико-концептуального виклику набуває процес перегляду змістовних складових соціалізації і дослідження її специфіки за різних історичних епох. Сучасній людині притаманна істотна соціальна дезадаптація. Це дещо іронічно й курйозно, адже все більш досконалі механізми соціалізації недвозначно регламентують поведінкові алгоритми індивіда, тому, за логікою речей, вони повинні були б забезпечити бездоганну адаптацію до соціальної дійсності. Але зручний пазл формальної логіки розсипається внаслідок прискореної динаміки суспільних змін і світоглядної аморфності наших сучасників.

Концептуальне невдоволення соціалізацією, її де-факто репресивним і тоталітарним стрижнем закономірно спонукає до пошуку альтернатив, які володітимуть усіма функціональними перевагами соціалізації, але разом із тим позбудуться всього негативного “бекграунду” жорсткої соціалізаційної табуїзованості та нормативістики. Прикладом таких теоретико-концептуальних пошуків може слугувати понятійний конструкт “культурація”: якщо соціалізація перетворює індивіда на репрезентанта, висловлюючись терміном Карла Маркса, “ансамблю суспільних відносин”, то культурація акцентує увагу на максимальному засвоєнні культурних і аксіологічних надбань різних соціокультурних середовищ. Однак тут залишається чимало “але”, починаючи з об’єктивної обмеженості можливостей узяти на озброєння культурну спадщину всього людства й закінчуючи проблемою принципової неможливості органічного симбіозу різних культурних преференцій з огляду на антагоністичність їхньої взаємодії.

У резонансній книзі “Здорове суспільство” Еріх Фромм слушно наполягав на недоречності спроб визначати психічне здоров’я крізь призму **“приспосовання” індивіда до суспільства**; на думку автора, все має бути з точністю до навпаки – перспективи психічного здоров’я обумовлені рівнем **приспосовання суспільства до потреб людини** [14]. Еріх Фромм провів переконливий аргументаційний паралелізм між здоровим (повноцінним) індивідом та здоровим суспільством, а саме: якщо суспільство здорове (тобто якщо воно не збочене в пріоритетах своєї життєдіяльності), то воно не намагається підпорядкувати собі волю і думки людини, а навпаки – максимально розкріпачує онтологію індивіда, стимулює творчу працю і мотивує розвиток власного “Я”.

Чому здорове суспільство обирає саме таку поведінкову стратегію? Бо воно усвідомлює, що повноцінний особистісний розвиток – це найкоротший шлях (а відтак – оптимальний метод) до надособистого (тобто соціального) успіху, до того, що нині прийнято позначати терміном *соціальний капітал*. Усе дуже просто: *соціальний капітал* є закономірним наслідком і арифметичною (інколи синергетичною) сумою *індивідуальних капіталів*, тому чим вищі показники *індивідуального капіталу*, тим оптимістичніші перспективи *соціального капіталу*.

Натомість нездорове (світоглядно, психологічно й концептуально збочене) суспільство, згідно з концептуалістикою Фромма, намагається перетворити індивіда на об’єкта маніпуляцій, на слухняного блязня, керуючись тими міркуваннями, що будь-яке особистісне зростання є екзистенційним викликом і ледве не смертельною загрозою на свою соціуму. Нездорове суспільство маніакальне, авторитарне, тоталітарне й інтелектуально примітивне. Воно неспроможне до емпатії, катарсису, жертвованості й стратегічного мислення: горизонт його мислення обмежується отриманням сьогочасних дивідендів – і тільки. Часто не йдеться навіть про дивіденди, а вся поведінкова “стратегіема” зводиться до параноїдального утвердження антимеритократичної максими “чим темніше небо, тим яскравіше сяє моя тьмяна зірка”. Фактично це втілення кредо оруелівської антиутопії, втілення на практиці чогось га кшталт роману “1984”.

Попри те, що з часу першого видання “Здорового суспільства” минуло вже сім десятиліть, ніхто не наважився поставити під сумнів концептуальні канони Еріха Фромма. Тим не менше, важко спростувати тезу про те, що абсолютна більшість сучасних соціумів значно більшою мірою відповідають критеріальним ознакам нездорового суспільства, ніж здорового. І, як не дивно, це практично нікого не вражає і ні в кого не викликає відчутного занепокоєння.

Іншими словами, в наш час **жити в де-факто нездоровому суспільстві перетворилося або на узвичаєну норму, або на безальтернативну безвихідь**. Одразу важко навіть збагнути, яка з цих альтернатив є більш образливою і згубною для перспектив індивідуальної і суспільної життєдіяльності. У даному контексті бум концептуалістики щодо так званого постсоціального світу є цілком закономірним, а вся інтрига зводиться лише до аргументаційних нюансів і стилістичних відмінностей інтерпретацій Бруно Латура, Карін Кнорр-Цетіні та інших прихильників цього дослідницького напрямку.

Найбільша небезпека, яка чатує на перспективи особистісного розвитку в нашому сьогоденні, – це стандартизація та нівелювання особистісних потенціалів. Ірл Найтінгейл переконливо довів, що такий загрозливий ефект є наслідком атитюдів – соціальних настанов у формі стереотипізованого сприйняття значущих явищ і процесів [11]. Саме стандартизація і нівелювання лежать в основі того, що Ортега-і-Гассет ідентифікував як “втілену посередність”, “пересічність *rag excellence*”, а Ханна Арендт і Петер Зінгер відрекомендували “тією ординарністю, яка робить Абсолютне Зло не просто можливим, а тривіальним, спроможним прорости практично будь-коли й будь-де” [18].

Якщо уявлення про особистість як імпаکت-фактор суспільного розвитку мають в академічному середовищі непохитний консенсус, то чому в такому разі соціум у спосіб апіорі репресивної соціалізації цілеспрямовано дискримінує особистість, витісняючи її на маргінес суспільного буття й свідомості? Відповідь Еріха Фромма на це дражливе запитання в праці “Кредо” є доволі переконливою: абсолютна більшість дотепер існуючих соціумів слугувала цілям тих небагатьох персон, які намагалися **використати решту членів суспільства як засіб для досягнення особистої мети, котра здебільшого не мала нічого спільного з метою загальносуспільного розвитку і з інтересами соціуму в принципі**. Ці персони узурпували

владу з метою виголошувати істини в останній інстанції від імені суспільства й максимально використовували цей привілей на свою користь. Так соціум вступав у конфлікт з людяністю загалом і з особистістю зокрема.

Світоглядне діагностування Рональда Лейнга в алармістській книзі “Розділене Я” не підлягає сумніву: “Держава надто часто спонукає до відречення від екстазу, до зради наших вроджених можливостей, внаслідок чого **більшість із нас досягає успіхів лише в генеруванні хибного Я**” [17, с. 9]. Втім, наслідки виявляються негативними не лише для індивідів, які підсвідомо культивують хибну ідентичність і надають перевагу сумнівним пріоритетам – вкрай негативними, відповідно до аргументації Рональда Лейнга, є також наслідки для держави, яка хоч і отримує зручний, слухняний і цілком керований людський ресурс, проте його практично неможливо капіталізувати з огляду на його кричущу пасивність, інерційність, неефективність і непридатний для динамічного поступу суспільства.

То чому це можливо, чому держава впродовж століть і навіть тисячоліть культивує життєдіяльнісні алгоритми, які є вкрай сумнівними за критерієм прагматизму й користі для самої ж держави? Підказку для відповіді на сформульоване запитання варто шукати в міркуваннях Еріха Фромма з приводу “найбільшого в історії людства шахрайства”, пов’язаного з узурпацією владних повноважень і, як наслідок, з монополізацією можливостей говорити від імені держави, від імені її інтересів, хоча насправді йдеться про інтереси вузького кола осіб, які, паразитуючи на повноваженнях держави, переслідують власні інтереси – і якщо ці власні інтереси містять чимало розбіжностей з інтересами суспільства й держави, то для узурпаторів це не є пересторогою і проблемою.

Інна Левчук має рацію: “Управління людським потенціалом в умовах глобалізації потребує особливих механізмів управління ним з урахуванням новітніх цивілізаційних викликів, що слугуватиме підвищенню його конкурентних переваг, інноваційності та творчості у прийнятті публічних рішень та деконструкції традиційної соціальної практики” [4, с. 14]. Тут треба розуміти ось що: “Якщо в концепції людського капіталу інвестиції в людину є передусім засобом збільшення продуктивності праці й прибутку, чим і визначається їхня ефективність, то в концепції людського розвитку метою є високоосвічена, всебічно розвинена людина. Що стосується людського потенціалу, то це сукупні здібності та вміння індивідів до інтелектуальної, творчої, розумової, економічної, культурної діяльності з метою індивідуального та суспільного розвитку” [6, с. 60].

Так само не підлягає сумніву, що “в умовах сучасних ринкових відносин пріоритетного значення набуває динамізація людського розвитку та ефективна реалізація людського потенціалу. Втім, протиставляти ці два фактори людському капіталу не варто, оскільки і людський розвиток, і людський потенціал є достеменно необхідними передумовами людському капіталу. Між цими чинниками існує пряма, лінійна залежність” [6, с. 60]. На жаль, проблема не вичерпується різномисленнями людського капіталу та його складових – в епоху інформаційного суспільства основні труднощі на адресу особистісного розвитку пов’язані з безпрецедентними з можливостями комунікативних зловживань, з навіювальним потенціалом нейро-лінгвістичного програмування (НЛП), з мегатрендом “занурення” у віртуальний світ, який корелює з реальним соціумом хіба що в неістотних дрібницях.

Епоха Інтернету зробила віртуалістику тим двійником, який не просто існує паралельно, а часто заміщує об’єктивну дійсність. Наш сучасник часто живе в такій віртуалістиці значно більшою мірою, ніж в об’єктивній дійсності. Однак це – лише верхівка айсберга реальної проблеми, а основний масив проблеми пов’язаний із технологією перемикання уваги на другорядні пріоритети, внаслідок чого індивідуальна й масова свідомість зосереджують свої зусилля на другорядних і навіть на взагалі неіснуючих проблемах.

Для задоволення потреби такого світоглядного шахраювання згодиться навіть класична пропаганда, яка ось уже понад століття (з часів опублікування профільних праць Едварда Бернейса) “апріорі ігнорує просвітницьку потребу порівняльного аналізу ідей, концепцій, підходів тощо: вона популяризує певну ідею, концепцію, підхід тощо в статусі беззаперечного й безапеляційного. Саме пропаганда безроздільно пов’язана з таким явищем, як “промивання мізків”. Кожна пропаганда створює довкола себе авторитарну атмосферу, за відсутності якої її існування є або взагалі неможливим, або викликає очевидні сумніви” [3, с. 106-107].

Однак принцип розвитку підштовхує до генерування нових форм впливу на свідомість і підсвідомість. На початку XXI століття вірусного поширення набув інструментарій такого різновиду цензурування, як постправда [10; 12; 13; 15; 16].

Аллі Гоцалюк вочевидь важко заперечити, коли вона приходять до такого висновку: “Беручи до уваги маніпулятивно-навіювальну специфіку постправди, її застосування містить небезпеку негативних наслідків для суспільної свідомості. Найбільш негативними є її наслідки для фактичного статус-кво демократії, яка внаслідок застосування інструментарію постправди втрачає свої імперативні ознаки інформаційної прозорості, повноти висвітлення суспільних явищ і процесів, а також прийняття усвідомлених і зважених рішень на підставі адекватного сприйняття дійсності” [2, с. 8-9].

Ще один істотний проблемний аспект пов’язаний із тією обставиною, що “за замовчуванням

прийнято вважати, нібито постправа формує “продуктовий набір” для інформаційного харчування виключно інтелектуального планктону й світоглядних люмпенів. Проте, інтелектуальне збіднення інформаційного простору призвело до того, що на “субпродукт” постправа переходять й інші категорії населення та суспільні кластери – щоразу розлогіші суспільні ойкумени виявляються заручниками споживання постправа” [3, с. 65-66]. Іншими словами, в наш час вірус постправа вразив не лише світоглядних люмпенів і соціальних аутсайдерів: розлогим діапазоном засобів постправа для досягнення різних цільових орієнтирів регулярно й інтенсивно оперують представники спеціалізованої свідомості – зокрема академічної сфери, внаслідок чого пост правда набуває інструментальної легітимності й респектабельного інформаційного статусу.

Зауважена Рональдом Лейнгом тенденція генерування хибного Я перекидає місток асоціацій до влучної максими Антуана де Сент-Екзюпері: не дозволяйте, щоб рутини і повсякденність *життя* поглинули вашу *мрію*; докладіть усіх зусиль для того, щоб *мрія* визначала ваше *життя*. Однак досягти такого цільового орієнтири чи хоча б послідовно рухатися в його фарватері не так уже й просто, якщо взяти до уваги, що “*межі культурного сценарію неухильно стандартизують мислення людини, а це латентно сприяє домінуванню шаблонів і стереотипів*, неспроможних забезпечити ефективно, а прецінь – інноваційне становлення людини і суспільства. Не випадково справжні творці й новатори культури часто відхиляються від усталених культурних сценаріїв, започатковують незвідані, оригінальні, раніше невідомі сюжети діяльності, які згодом стають концептуальними орієнтирами для нових культурних сценаріїв” [5, с. 21].

Влучно зауважене провідними вітчизняними фахівцями в сфері соціогуманітарних досліджень “домінуванню шаблонів і стереотипів “не може не викликати відчуття незавершеності, нестаточності й невідповідності канонам наукової верифікації, проте наша сучасність оперує лише таким “глобусом” смислів і значень” [8, с. 20]. Такий, із дозволу сказати, “глобус” є цілком закономірним наслідком меж культурних сценаріїв (смыслові та значеннєвої герметичності, парадигмальності) як онтологічного фактора соціокультурної демаркації.

Тут доводиться мати справу із de-facto соціальними інстинктами, які виконують насамперед функцію адаптації (виживання) й домінування (екзистенційної експансії). Якщо ж перейти до глибшого рівня каузальності, то необхідно врахувати особливості й принципи дії нейрогормону окситоцину, який регулює соціальні інстинкти в мозку людини, створює і закріплює механізми соціальної залежності: саме завдяки окситоцину мозок набуває максимально “пластичних” ознак, а закономірним наслідком такої соціалізаційної “пластичності” є людський продукт у вигляді пристосуванців і конформістів, для яких честь і совість – не більше, ніж обтяжливі умовності й рудиментарні анахронізми, які потребують “раціоморфного й прагматичного подолання”. На жаль, у цій сфері, практично нічого не змінилося з часів рабовласницького ладу, відколи Луцій Анней Сенека із розпачем констатував, що “*низькорангові раби люблять і вмють підкорятися*” [7; 9].

Наталія Бондаренко слушно привертає увагу до того, що “Фукідід не втомлювався повторювати: не *стіни*, а *люди* роблять місто містом” [1, с. 168]. Із цього приводу варто зробити істотне доповнення: люди роблять не лише місто містом, а й стіни стінами – тобто саме такими стінами, а не іншими, із саме таким, а не іншим рівнем ефективності захисту. Зрештою, від людей як *суб’єктів* залежить стан усіх *об’єктів*, явищ і процесів, до яких ці *суб’єкти* причетні, а всі *об’єкти* постають апостеріорним утіленням особистісної якості, вольового стрижня, світоглядного й інтелектуального рівня, а також ментальної специфіки та життєдіяльнісної інтенсивності *суб’єкта-людини* – не більше й не менше.

У Священному Писанні слушно зазначено, що *шлях праведника тернистий*. Дегуманізуюча й особистісно нівелююча практика соціалізації призвела до того, що в наш час тернистим є шлях не лише праведників, а й усіх особистостей, які змушені перманентно протистояти пресингу соціальної регламентації, фетишизації згубних пріоритетів і демагогічній “нормативності”, котра перетворює екзистенційно суверенних індивідів на театр маріонеток, у своєрідну алюзію, зображену в культурівій американофрансизі “Планета мавп” (“Planet of the Apes”).

Наша сучасність має безліч інструментальних переваг, про які людині часів Сократа чи навіть епохи Відродження можна було хіба що мріяти. Але це саме той випадок, коли не лише можна, а й треба констатувати: все знайшли – лише людину загубили. Для таких випадків сардонічна посмішка з присмаком гіркоти найбільш доречна. Бо саме така посмішка, як переконливо проілюстрував Марк Аврелій у листах до Сенеки, лежить в основі стоїчного світосприйняття, адогматичного мислення й того симбіозу гідності та вітальності, який спонукає до подолання будь-яких недоліків – нехай навіть на варті цих недоліків стоїть репресивна соціалізація і наміри суспільно-політичних гешефтьярів “перемножити тебе на нуль”.

Висновки. Основні труднощі й перешкоди, що виникають на шляху особистісного розвитку з часів античності й мають виразне ілюстративне продовження в епоху інформаційного суспільства, здебільшого пов’язані з двома основними факторами. Перший стосується притаманного кожному соціуму механізму соціалізації, який, попри свою майже непомітну латентність призводить до цілком конкретних і далекосяжних наслідків у вигляді стандартизації та нівелювання особистісних потенціалів.

Другий фактор обумовлений проблемою апріорної репрезентативності, а саме: навіть якщо соціум був мислячим організмом, спроможним усвідомити свої інтереси, які тісно корелюють із перспективами особистісного розвитку, втілити ці інтереси на практиці суспільство може не завжди і не в повному обсязі, оскільки виконання цієї функції воно змушене покласти на плечі політико-управлінської вертикалі, яка, декларуючи відстоювання інтересів суспільства, насправді часто віддає перевагу забезпеченню власних інтересів, котрі або не тотожні інтересам суспільства (в кращому разі), або є несумісними антиподами (в гіршому разі).

Попри принципову нездоланність обох факторів, вони підлягають істотному нівелюванню внаслідок застосування інструментарію адогматичного і критичного мислення, системного аналізу, свободи слова та деліберативної демократії. Щоправда, кожен із цих інструментів не є чимось на кшталт вродженого права, яким можна будь-коли скористатися: зазначені опції генеруються за накопичувальним принципом – тобто вони потребують копійки праці, тривалого культивування, перманентного вдосконалення і готовності індивіда непохитно їх захищати. А оскільки найчастіше історична динаміка вдається до перевірки готовності захисту наших прав і свобод, то саме цей аспект потребує першочергової і повсякчасної уваги.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко, НП 2024, *Освітнє середовище: єдність форми та змісту як імператив ефективності*. Дисертація доктора філософії за спеціальністю “033 – Філософія”, Київський національний університет будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України, Київ, 243 с.
2. Гоцалюк, АА 2024, ‘Демократія як мета і постправда як засіб: дилема когерентності’, *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, Випуск 49 (4–6), с. 7–22.
3. Гурківська, АІ 2022, *Політична дійсність в епоху постправди: змістовно-функціональні особливості*. Дисертація доктора філософії за спеціальністю “052 – Політологія”, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 288 с.
4. Левчук, ІО 2021, *Захист людського потенціалу в умовах глобалізації*. Автореферат дисертації кандидата наук з державного управління, Київ, 20 с.
5. Рафальський, ОО & Самчук, ЗФ 2018, *Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства*, Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 688 с.
6. Самчук, ЗФ 2015, ‘Причинно-наслідкові зв’язки світоглядної зрілості та якісної освіти’, *Автономія та врядування у вищій освіті: збірник наукових праць*, автори: Бульвінська, ОІ, Гриценко, МВ, Рябченко, ВІ, Самчук, ЗФ & Червона, ЛМ, за ред. Самчука, ЗФ & Гриценко, МВ, Київ : ІВО НАПН України, 236 с.
7. *Скільки коштує людина? Прайс-листи на рабів від Давнього Риму до Америки XIX століття*. Доступно : <<https://www.youtube.com/watch?v=FiKedhN-06g>>. [5 Лютий 2025].
8. Сливінський, А 2024, ‘Соціокультурна взаємодія як фактор еволюціонування людства’, *Вища освіта України*, № 2, с. 14-27.
9. ‘Як керувати рабами’ Марк Сидоній Фалкс - цитати із книги. Доступно : <<https://www.youtube.com/watch?v=7UdolVJP1XQ>>. [5 Лютий 2025].
10. Cosentino, G 2020, *Social Media and the Post-Truth World Order: The Global Dynamics of Disinformation*, Springer International Publishing, 151 p.
11. *Earl Nightingale - The SECRET Is Your ATTITUDE*. Available from : <<https://www.youtube.com/watch?v=TYfcL8kpWVM>>. [5 February 2025].
12. Fluck, M 2017, *The Concept of Truth in International Relations Theory : Critical Thought Beyond Post-Positivism*, Palgrave Macmillan, 247 p.
13. Ford, DR 2018, *Politics and Pedagogy in the “Post-Truth” Era: Insurgent Philosophy and Praxis*, Bloomsbury Academic, 168 p.
14. Fromm, E 1990, *The Sane Society*, Holt Paperbacks, 384 p.
15. Fuller, S & Kivisto, P 2019, *Post-Truth: Knowledge As A Power Game*, Anthem Press, 220 p.
16. Kahl, DHJr & Atay, A 2021, *Pedagogies of Post-Truth*, Lexington Books, 228 p.
17. Laing, RD 1965, *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*, Penguin Books, 224 p.
18. *Peter Singer - ordinary people are evil*. Available from : <<https://www.youtube.com/watch?v=KVl5kMXz1vA>>. [5 February 2025].

References:

1. Bondarenko, NP 2024, *Osvitnie seredovyshe: yednist formy ta zmistu yak imperatyv efektyvnosti (Educational environment: unity of form and content as an imperative of efficiency)*. Dysertatsiia doktora filosofii za spetsialnistiu “033 – Filofosfiia”, *Kyivskiy natsionalnyi universytet budivnytstva i arkhitektury Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*, Kyiv, 243 s.
2. Hotsaliuk, AA 2024, ‘Demokratiia yak meta i postpravda yak zasib: dylema koherentnosti (Democracy as an end and post-truth as a means: the dilemma of coherence)’, *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*, Vypusk 49 (4–6), c. 7–22.
3. Hurkivska, AI 2022, *Politychna diisnist v epokhu postpravdy: zmistovno-funktsionalni osoblyvosti (Political Reality in the Post-Truth Era: Content and Functional Features)*. Dysertatsiia doktora filosofii za spetsialnistiu “052 – Politolohiia”, *Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, Kyiv, 288 s.
4. Levchuk, IO 2021, *Zakhyst liudskoho potentsialu v umovakh hlobalizatsii (Protection of human potential in the context of globalization)*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk z derzhavnoho upravlinnia, Kyiv, 20 s.
5. Rafalskyi, OO & Samchuk, ZF 2018, *Tsyvilizatsiini perekhrestia suchasnoho suspilstva (Civilizational crossroads of modern society)*, Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 688 s.

6. Samchuk, ZF 2015, 'Prychynno-naslidkovi zviazky svitohliadnoi zrilosti ta yakisnoi osvity (Cause and Effect Relationships of Worldview Maturity and Quality Education)', *Avtonomiia ta vriaduvannia u vyshchii osviti: zbirnyk naukovykh prats*, avtory: Bulvinska, OI, Hrytsenko, MV, Riabchenko, VI, Samchuk, ZF & Chervona, LM, za red. Samchuka, ZF & Hrytsenko, MV, Kyiv : IVO NAPN Ukrainy, 236 s.
7. *Skilky koshtuie liudyna? Prais-lysty na rabiv vid Davnoho Rymu do Ameryky XIX stolittia (How much does a person cost? Price lists for slaves from Ancient Rome to nineteenth-century America)*. Dostupno : <<https://www.youtube.com/watch?v=FiKedhN-06g>>. [5 Liutyi 2025].
8. Slyvynskiy, A 2024, 'Sotsiokulturna vzaiemodiia yak faktor evoliutsionuvannia liudstva (Socio-cultural interaction as a factor in the evolution of mankind)', *Vyshcha osvita Ukrainy*, № 2, c. 14-27.
9. "Tak keruvaty rabamy" Mark Sydonii Falks tsytaty iz knyhy ("How to Manage Slaves" by Marcus Sidonius Falks quoted in the book). Dostupno : <<https://www.youtube.com/watch?v=7UdolVJP1XQ>>. [5 Liutyi 2025].
10. Cosentino, G 2020, *Social Media and the Post-Truth World Order: The Global Dynamics of Disinformation*, Springer International Publishing, 151 p.
11. Earl Nightingale - *The SECRET Is Your ATTITUDE*. Available from : <<https://www.youtube.com/watch?v=TYfcL8kpWVM>>. [5 February 2025].
12. Fluck, M 2017, *The Concept of Truth in International Relations Theory : Critical Thought Beyond Post-Positivism*, Palgrave Macmillan, 247 p.
13. Ford, DR 2018, *Politics and Pedagogy in the "Post-Truth" Era: Insurgent Philosophy and Praxis*, Bloomsbury Academic, 168 p.
14. Fromm, E 1990, *The Sane Society*, Holt Paperbacks, 384 p.
15. Fuller, S & Kivisto, P 2019, *Post-Truth: Knowledge As A Power Game*, Anthem Press, 220 p.
16. Kahl, DHJr & Atay, A 2021, *Pedagogies of Post-Truth*, Lexington Books, 228 p.
17. Laing, RD 1965, *The Divided Self: An Existential Study in Sanity and Madness*, Penguin Books, 224 p.
18. Peter Singer - *ordinary people are evil*. Available from : <<https://www.youtube.com/watch?v=KVl5kMXz1vA>>. [5 February 2025].

Прорецензовано / Reviewed

11.02.2025

Рекомендовано до друку / Recommended for publication

18.02.2025

DOI 10.33930/ed.2019.5007.52(1-2)-9
УДК 316.6:004

МЕРЕЖЕВА СВІДОМІСТЬ ЯК НОВИЙ ФОРМАТ СОЦІАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

М. Ю. Слюсарь

Анотація.

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі цифрових технологій мережева свідомість стала ключовим елементом суспільного життя. Інтернет, соціальні мережі, алгоритми персоналізованого контенту та штучний інтелект докорінно змінюють сприйняття реальності, формування думок і способів взаємодії людей. Понад 60% населення світу активно користується Інтернетом. Соціальні мережі стали основним джерелом інформації для мільйонів людей.

Постановка проблеми. Мережева свідомість як новий формат соціальної свідомості включає різноманітні алгоритми платформ (Facebook, YouTube, TikTok), які визначають, що людина читає, дивиться і у що вірить. Онлайн-кампанії (MeToo, BLM, рухи за екологію) стають потужним механізмом соціальних змін. Мережева свідомість впливає на політичні процеси та громадську думку. Трансформація мислення відбувається через кліпове сприйняття інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У представленому дослідженні ми орієнтуємося на вітчизняні концепції мережевої свідомості, представлені науковими розвідками Т. Бутченка, В. Воронкової, В. Нікітенко, О. Кивлюк, О. Сорокіної, М. Козловця та ін. Мережева свідомість – це потужний фактор суспільної трансформації, який відкриває нові можливості, але водночас породжує серйозні виклики. Її дослідження та адаптація до сучасних реалій є ключовим завданням як для окремих індивідів, так і для суспільства загалом.

Постановка завдання: 1) з'ясувати розвиток соціальних мереж і формування мережевої культури та свідомості; 2) розкрити мережеву свідомість як соціальний та суспільний феномен; 3) проаналізувати мережеву свідомість як новий формат цифрової реальності.

Виклад основного матеріалу. В статті розглядається мережева свідомість як соціальний феномен, яка представляє не просто нову тенденцію, а радикальне переформатування соціальної свідомості. Її вплив зростає, формуючи нові виклики та можливості для суспільства, економіки, політики та культури. Вивчення цього явища є вкрай важливим для розуміння майбутнього інформаційного суспільства.

Висновки. У висновках розкрито, що мережева свідомість – це новий етап розвитку соціальної свідомості. Вона формується під впливом цифрових технологій, соціальних мереж та глобальної комунікації,